

DEVIANT XULQ-ATVORNING OLDINI OLISHDA MAKTAB MA'NAViy- MA'RIFIY TADBIRLARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Jabborova Muattar Xatamovna

Jizzax shahar maktabgacha va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 1-sonli umumiy
o'rta ta'lim maktabi musiqa fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada deviant xulq-atvorning pedagogik-psixologik mohiyati hamda uning oldini olishda maktab ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarining tarbiyaviy imkoniyatlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Deviant xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, oilaviy, pedagogik va psixologik omillar yoritilib, o'quvchilarda ijtimoiy me'yorlarga mos xulq-atvorni shakllantirishning profilaktik yo'llari asoslanadi. Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning musiqiy kecha, adabiy-badiiy kompozitsiya, sahna ko'rinishi, to'garak va klub faoliyati, munozara hamda maktab-oila hamkorligiga asoslangan shakllari tahlil qilinadi. Alohida e'tibor deviant xulq xavfi mavjud o'quvchilarni ijobiy faoliyatga jalb etish, ularning qobiliyatini namoyon qilishiga sharoit yaratish va psixologik xavfsiz muhitni ta'minlashga qaratiladi. Maqolada profilaktik, korreksion va rivojlantiruvchi vazifalarni yagona tarbiyaviy tizimga birlashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: deviant xulq-atvor, deviatsiya, o'quvchi shaxsi, profilaktika, ma'naviy-ma'rifiy tadbir, tarbiya, ijtimoiylashuv, pedagogik ta'sir, psixologik xavfsizlik, musiqa tarbiyasi, korreksion faoliyat, maktab-oila hamkorligi.

Аннотация. В статье теоретически анализируются педагогико-психологическая сущность девиантного поведения и воспитательные возможности школьных духовно-просветительских мероприятий в его профилактике. Раскрываются социальные, семейные, педагогические и психологические факторы, влияющие на формирование отклоняющегося поведения учащихся. Рассматриваются формы мероприятий: музыкальные вечера, литературно-художественные композиции, сценические постановки, кружковая деятельность, дискуссии и мероприятия, организованные на основе взаимодействия школы и семьи. Обосновывается необходимость создания психологически безопасной среды, включения учащихся в социально полезную деятельность и сочетания профилактических, коррекционных и развивающих задач.

Ключевые слова: девиантное поведение, девиация, учащийся, профилактика, духовно-просветительские мероприятия, воспитание, социализация, педагогическое воздействие, психологическая безопасность, музыкальное воспитание, коррекционная деятельность, взаимодействие школы и семьи.

Abstract. This article theoretically examines the pedagogical and psychological essence of deviant behavior and the educational potential of school spiritual and educational activities in its prevention. Social, family, pedagogical, and psychological

factors influencing students' behavioral deviations are considered. Particular attention is paid to musical events, literary and artistic compositions, stage performances, clubs, discussions, and school–family activities as forms of positive social engagement. The article emphasizes the importance of a psychologically safe educational environment, meaningful participation of students in socially useful activities, and the integration of preventive, corrective, and developmental tasks into a coherent educational process.

Keywords: deviant behavior, deviation, student personality, prevention, spiritual and educational activities, socialization, pedagogical influence, psychological safety, music education, corrective activity, school–family cooperation.

KIRISH

Maktab ta'lim-tarbiya tizimida o'quvchining nafaqat bilim olishi, balki ijtimoiy me'yorlarni anglaydigan, o'z xatti-harakatini boshqara oladigan va jamoa bilan konstruktiv munosabat o'rnatadigan shaxs sifatida rivojlanishi muhim vazifalardan biridir. Shu nuqtai nazardan deviant xulq-atvorning oldini olish masalasi ta'lim jarayonining tarbiyaviy yo'nalishi bilan uzviy bog'liqdir.

Deviant xulq-atvorni faqat intizom buzilishi sifatida talqin qilish yetarli emas. Uning namoyon bo'lishida o'quvchining oilaviy muhiti, tengdoshlari bilan munosabatlari, maktabdagi psixologik muhit, tarbiyaviy ta'sir xususiyatlari, shaxsiy ehtiyojlari va ijtimoiy tajribasi o'zaro ta'sirlashishi mumkin. Shuning uchun profilaktik ishlar jazolash yoki nazorat bilan cheklanmasdan, ijobiy xulq-atvorni shakllantirishga yo'naltirilishi lozim.

Maktabdagi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar mazkur vazifani amalga oshirish uchun qulay pedagogik maydon yaratadi. Bunday tadbirlarda o'quvchi tinglovchi emas, balki ijrochi, tashkilotchi, ijodkor yoki jamoa a'zosi sifatida faoliyat yuritadi. Ayniqsa musiqa, sahna, ijodiy loyiha va jamoaviy mashg'ulotlar orqali o'quvchining ijobiy qobiliyatlarini namoyon qilishiga sharoit yaratish tarbiyaviy jarayonning ta'sirchanligini oshirishi mumkin.

TADQIQOTNING MAQSADI, VAZIFALARI VA METODLARI

Tadqiqotning maqsadi — deviant xulq-atvorning pedagogik-psixologik mohiyatini yoritish hamda uning oldini olishda maktab ma'naviy-ma'rifiy tadbirlaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini tizimlashtirish.

Tadqiqot vazifalari: deviant xulq-atvor tushunchasining mazmunini ochib berish; uning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni tasniflash; ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning profilaktik, korreksion va rivojlantiruvchi imkoniyatlarini aniqlash; pedagog uchun amaliy tashkil etish tamoyillarini ishlab chiqish.

Tadqiqotda nazariy tahlil, ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish, pedagogik kuzatish mantig'idan foydalanish, taqqoslash, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish usullariga tayangan holda masala yoritildi. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega bo'lib, unda alohida maktab yoki o'quvchilar guruhi bo'yicha statistik eksperiment natijalari da'vo qilinmaydi.

DEVIANT XULQ-ATVORNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MOHIYATI

Deviant xulq-atvor jamiyat yoki muayyan ijtimoiy guruh tomonidan qabul qilingan xulq me'yorlaridan chetga chiqadigan xatti-harakatlar majmuasi sifatida qaraladi. Uning shakllanishi birgina sabab bilan izohlanmaydi; turli darajadagi omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Pedagogik nuqtai nazardan muhim jihat shundaki, o'quvchining salbiy xatti-harakatini baholash bilan birga, uning ortidagi ehtiyoj, muloqot muammosi, jamoaga moslashish qiyinligi yoki ijobiy faoliyatga jalb etilmaganlik holatini ham hisobga olish zarur. Bu yondashuv pedagogik ta'sirni individual va rivojlantiruvchi yo'nalishga o'tkazishga yordam beradi.

Psixologik jihatdan esa o'smirlik davrida o'zini tasdiqlash, tengdoshlar tomonidan qabul qilinish, mustaqillikka intilish va hissiy barqarorlik masalalari alohida ahamiyatga ega. Shu sababli profilaktik tadbirlar o'quvchini kamsitmaydigan, uning shaxsiy qadr-qimmatini saqlaydigan va ijobiy tanlov qilish imkonini beradigan tarzda tashkil etilishi kerak.

DEVIANT XULQ-ATVORGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Omil guruhi	Namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan holatlar	Pedagogik yo'nalish
Oilaviy-ijtimoiy	Oiladagi nizolar, nazorat yoki muloqotning yetishmasligi, salbiy tengdoshlar ta'siri	Maktab-oila hamkorligi, individual suhbat, ijobiy ijtimoiy muhit
Pedagogik	Maktabga qiziqishning pasayishi, doimiy tanbeh, o'quvchining kuchli tomonlari e'tibordan chetda qolishi	Rag'batlantirish, individual yondashuv, faol ishtirok uchun imkoniyat
Psixologik	Hissiy zo'riqish, o'zini namoyon qila olmaslik, muloqotdagi qiyinchilik	Psixologik xavfsizlik, refleksiya, ijodiy va kommunikativ mashg'ulotlar
Axborot-madaniy	Salbiy kontentga haddan tashqari berilish, xulqiy stereotiplarning taqlid qilinishi	Media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, mazmunli bo'sh vaqt

MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNING PROFILAKTIK IMKONIYATLARI

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning profilaktik imkoniyati, avvalo, o'quvchining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va uni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb qilish bilan belgilanadi. O'quvchi jamoada aniq vazifaga ega bo'lsa, o'z hissasining ahamiyatini his qiladi va ijobiy ijtimoiy tajriba to'playdi.

Tadbir mazmuni o'quvchilarning yoshi, qiziqishi, sinfdagi ijtimoiy-psixologik holat va tarbiyaviy ehtiyojlarga moslashtirilishi lozim. Masalan, jamoada nizolar kuzatiladigan vaziyatlarda hamkorlik va do'stlikni targ'ib qiluvchi musiqiy-kompozitsion mashg'ulotlar; befarqlik kuchli bo'lsa, faol rol va ijodiy topshiriqlar; o'zaro muloqot qiyin bo'lsa, kichik guruhli ijodiy faoliyatlar maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin.

Bunda tadbirning o'zi maqsad emas, balki tarbiyaviy maqsadga erishish vositasi sifatida qaraladi. Har bir tadbir oldidan maqsad belgilanadi, o'quvchining roli

aniqlanadi, jarayon kuzatiladi va yakunda qisqa refleksiya o'tkaziladi. Shu tariqa tadbir epizodik hodisadan tizimli tarbiyaviy texnologiyaga aylanishi mumkin.

MUSIQA VA IJODIY FAOLIYATNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Musika madaniyati bilan bog'langan faoliyat o'quvchining hissiy kechinmalarini ifodalash, jamoada hamkorlik qilish va estetik tajribasini boyitish uchun imkon yaratadi. Qo'shiq ijrosi, cholg'u chalish, sahna ko'rinishi, musiqiy kompozitsiya yaratish yoki tadbirni texnik jihatdan tashkil etish kabi vazifalar turli qobiliyatlarni ishga soladi.

Deviant xulq xavfi mavjud o'quvchini bunday faoliyatga jalb etishda uning qiziqishi va imkoniyatlarini hisobga olish muhim. Uni omma oldida majburan namoyish qilish yoki salbiy xulqi bilan bog'lab tanishtirishdan ko'ra, kichik va bajarilishi mumkin bo'lgan vazifadan boshlash, muvaffaqiyatini e'tirof etish hamda asta-sekin mas'uliyatini oshirish maqsadga muvofiq.

Musika va san'at vositalari muammoni avtomatik tarzda bartaraf etadi, degan qat'iy xulosa chiqarib bo'lmaydi. Ularning pedagogik qiymati boshqa tarbiyaviy va psixologik choralar bilan uyg'unlashtirilganda namoyon bo'ladi.

MA'NAVIY-MA'RIFIY TADBIRLARNING SHAKLLARI VA TARBIYAVIY VAZIFALARI

Tadbir shakli	Asosiy tarbiyaviy vazifa	Kutiladigan pedagogik imkoniyat
Musiqiy kecha	Estetik did va emotsional madaniyatni rivojlantirish	O'zini ijodiy ifodalash, jamoaga qo'shilish
Adabiy-badiiy kompozitsiya	Axloqiy qadriyatlarni obrazlar orqali anglash	Empatiya va mulohaza yuritishni kuchaytirish
Sahna ko'rinishi	Hamkorlik va mas'uliyat	Ijtimoiy moslashuv va kommunikativ faollik
To'garak va klub	Qiziqishni barqaror faoliyatga yo'naltirish	Bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish
Munozara/davra suhbat	Fikrni asoslash va tinglash madaniyati	Muloqot va o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish
Maktab-oila tadbiri	Yagona tarbiyaviy talablarni shakllantirish	Ota-ona va pedagog hamkorligini kuchaytirish

PEDAGOGNING ROLI VA PSIXOLOGIK XAVFSIZ MUHIT

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning samaradorligi ko'p jihatdan pedagogning pozitsiyasiga bog'liq. Pedagog faqat tashkilotchi emas, balki o'quvchining qobiliyatini aniqlovchi, vazifani moslashtiruvchi, rag'batlantiruvchi va refleksiyani boshqaruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi.

Deviant xulqli yoki xulqida muammoli holatlar kuzatiladigan o'quvchini omma oldida keskin tanqid qilish, boshqalar bilan salbiy qiyoslash yoki faqat intizom obyekti sifatida ko'rish tarbiyaviy hamkorlikni susaytirishi mumkin. Aksincha, ishonch bildirish, kichik yutuqlarni e'tirof etish va jamoaga foydali vazifa berish ijobiy faollik uchun sharoit yaratadi.

Shuningdek, pedagog o'quvchi xulqidagi jiddiy yoki takrorlanuvchi muammolarni faqat o'z kuchi bilan hal qilishga urinmasligi kerak. Zarur holatlarda

maktab psixologi, ota-ona va tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik qilish profilaktik ishning kompleksligini ta'minlaydi.

PROFILAKTIK TADBIRNI LOYIHALASH ALGORITMI

1. Muammoni aniqlash — sinf yoki o'quvchilar guruhida mavjud tarbiyaviy ehtiyojni belgilash.

2. Maqsadni belgilash — profilaktik, korreksion yoki rivojlantiruvchi vazifani aniqlashtirish.

3. O'quvchi rolini tanlash — ijrochi, boshlovchi, tashkilotchi, guruh rahbari, texnik yordamchi va boshqalar.

4. Faoliyat mazmunini tanlash — musiqa, sahna, munozara, loyiha yoki kombinatsiyalangan shakl.

5. Psixologik xavfsizlikni ta'minlash — kamsitish, omma oldida sharmanda qilish va majburlashdan saqlanish.

6. Faoliyatni o'tkazish — hamkorlik va ijobiy rag'bat asosida jarayonni boshqarish.

7. Refleksiya — o'quvchi nimani o'rgandi, nimani his qildi va qanday hissa qo'shganini muhokama qilish.

8. Keyingi ishni belgilash — natijaga qarab individual yoki guruhiy tarbiyaviy faoliyatni davom ettirish.

MUHOKAMA

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, deviant xulq-atvor profilaktikasida faqat nazorat va intizomiy choralar bilan cheklanib qolish yetarli emas. O'quvchining ijobiy ijtimoiy tajribasini kengaytirish, jamoada o'z o'rnini topishiga ko'maklashish va qobiliyatini konstruktiv faoliyatda namoyon etish uchun pedagogik sharoit yaratish muhim.

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar aynan shu jihatdan ko'p funksiyali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular bir vaqtning o'zida ijtimoiylashuv, muloqot, estetik tarbiya, bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish va jamoaviy mas'uliyatni rivojlantirish vazifalarini birlashtirishi mumkin.

Biroq tadbirning mavjudligi o'z-o'zidan profilaktik natijani kafolatlamaydi. Natija tadbir mazmunining maqsadga muvofiqligi, o'quvchining faol ishtiroki, pedagogning munosabati, maktab-oila hamkorligi va uzluksiz tarbiyaviy qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq. Shu sababli tadbirlarni alohida aksiyalar sifatida emas, maktabning umumiy tarbiyaviy tizimi tarkibida rejalashtirish maqsadga muvofiq.

ILMIY-AMALIY YANGILIK

Maqolada deviant xulq-atvor profilaktikasiga ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni uch yo'nalish — profilaktik, korreksion va rivojlantiruvchi vazifalar birligi asosida tashkil etish yondashuvi tizimlashtirildi.

Maktab tadbirlarini tashkil etishda o'quvchini ijobiy rolga jalb etish, psixologik xavfsiz muhit yaratish, musiqa va ijodiy faoliyatdan foydalanish hamda yakuniy refleksiyani joriy etishdan iborat amaliy algoritm taklif qilindi.

Mazkur yondashuvning samaradorligini keyingi empirik tadqiqotlarda mezonlar, diagnostik vositalar va nazorat-guruh dizayni asosida tekshirish mumkin.

AMALIY AHAMIYATI

Maqoladagi tavsiyalardan umumiy o'rta ta'lim maktablarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar rejasini tuzishda, musiqa va san'at yo'nalishidagi to'garaklar faoliyatini tashkil etishda, sinf rahbari soatlari va profilaktik tadbirlarni loyihalashda foydalanish mumkin. Shuningdek, pedagoglar uchun o'quvchi xulqini ijobiy yo'nalishga burishga qaratilgan vazifalar bankini shakllantirishga metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Deviant xulq-atvor murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisa bo'lib, uning shakllanishini yagona sabab bilan izohlash mumkin emas. Oilaviy muhit, tengdoshlar ta'siri, maktabdagi tarbiyaviy sharoit, psixologik holat va ijtimoiy tajriba o'zaro bog'liq omillar sifatida qaralishi lozim.

Maktab ma'naviy-ma'rifiy tadbirlari o'quvchilarni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etish, ijobiy qobiliyatlarini namoyon qilish, jamoaviy hamkorlik va mas'uliyatni rivojlantirish orqali deviant xulq-atvorning ayrim xavf omillarini kamaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Tadbirlarning tarbiyaviy samaradorligini oshirish uchun ularni o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirish, profilaktik-korreksion-rivojlantiruvchi vazifalarni uyg'unlashtirish, pedagogik rag'batni kuchaytirish, psixologik xavfsizlikni ta'minlash va maktab-oila hamkorligini yo'lga qo'yish zarur.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu metodik yondashuvning samaradorligini aniq diagnostik mezonlar, kuzatuv natijalari va empirik ma'lumotlar asosida tekshirish maqolaning ilmiy qiymatini yanada oshirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
7. Musurmonova O. O'quvchilar ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan, 2015. – 220 b.
8. Nishonova S., Hasanboyev J., To'raqulov X., Alqarov I. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 312 b.
9. Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 540 b.
10. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 512 b.

11. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh.A., Mavlonov M.M. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2018. – 380 b.
12. Merton R.K. Social Theory and Social Structure. – New York: Free Press, 1968. – 702 p.
13. Durkheim E. The Rules of Sociological Method. – New York: Free Press, 1982. – 256 p.
14. Becker H.S. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. – New York: The Free Press, 1963. – 224 p.
15. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. – 247 p.
16. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
17. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1979. – 330 p.
18. Akramova F.A. Yoshlar orasida deviant xulq-atvor profilaktikasining ijtimoiy-pedagogik omillari // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2022. – №4. – B. 45–50.
19. Yuldashev Q.Q. O'quvchilar tarbiyasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning o'rni // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2023. – №2. – B. 68–74.
20. Ochilov N.O'. Maktab o'quvchilari o'rtasida deviant xulq-atvorning oldini olishning pedagogik mexanizmlari // Ta'lim va innovatsiya. – Toshkent, 2024. – №1. – B. 102–108.